
Azerbaycan'da Milliyetçilik ve Milli Kimlik Tanımlamaları

Yard. Doç. Dr. Ceylan TOKLUOĞLU

*Orta Doğu Teknik Üniversitesi,
Sosyoloji Bölümü*

Özet: Bağımsızlık sonrası Azerbaycan'da yalnızca dış dünyanın algılanışı değil, kendi toplumlarının algılanışı da önemli ölçüde değişmiştir. Bu değişimin en belirgin boyutu, ortak Türk kültürü temasının siyasi söylemin parçası haline gelmesidir. Bu konunun irdelenmesi amacıyla Temmuz 1998'de Azerbaycan'daki siyasi seçkinler, akademisyenler ve gazetecilerden oluşan 22 kişi ile mülakat yapılmıştır. Bu mülakatlar, Azerbaycan'da değişen milliyetçilik, ulusal kimlik, millet, ulus-devlet, etnisite ve alt ulusal kimlik kavramlarının nasıl değerlendirildiği noktasından hareketle yapılmıştır. Araştırma bulgularının tümü siyasal seçkinlerle yapılan mülakatlardan elde edilen veriler üzerine temellenmektedir. Bu temalar, iktidardaki Yeni Azerbaycan Partisi ile muhalefetin iki önemli partisi olan Müsavat Partisi ve Azerbaycan Halk Cephesi Partisi'nin geçmişe ve günümüze yönelik siyasal söylemleri arasındaki benzerlik ve farklılıklar çerçevesinde incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, milliyetçilik, milli kimlik, etnisite, etnos

Giriş

Azerbaycan'daki iktidar-muhalefet bölünmesinin yanısıra farklı bölünmeler mevcuttur. Örneğin, eski ve yeni nesil farkı siyasi söylemde önemli bir ayrışma zemini oluşturmaktadır. Bunun yanısıra, etnik bölünmeler çeşitli gerilimler yaratmaktadır. Farklı söylem düzeylerinde harekete ge-

çirilen kimliklerin değişkenlik göstermesinden dolayı, etnik gruplar arasındaki ilişkilerin belirli düzeylerde dönüşüme uğrama olasılığı bulunmaktadır. Aynı şekilde, belli bir bölgede yaşayan insanların birbirini kayırması anlamına gelen ‘yerlililik’ ya da ‘bölgecilik’ bölünmesinin, etnik bölünmeden çok daha önemli bir sorun olduğu ve kimi zaman bunun etnik bölünme ile örtüştüğü mülakat yapılan kişilerce belirtilmiştir. ‘Yerlililik’ olarak bilinen bölünmenin siyasi ilişkilere yansımalarının Azerbaycan için bir tehlike oluşturduğu dile getirilen sorunlar arasındadır. Kuzey ve Güney Azerbaycan’ın birleşmesi gerektiğine dair görüşler bir diğer önemli tartışma alanıdır ve bunun uzun vadede ulusal kimliğin tanımlanmasında oynayacağı rol gözardı edilemez.¹

Muhalefetin ‘Türkçülük’ ideolojisiyle hükümetin ‘Azerbaycancılık’ ideolojisi, Azerbaycan’da yaşayan farklı etnik gruplar arasındaki ilişkileri yansıttığı gibi, yeni etnik gerilimler yaratmaktadır. Muhalefet partilerinden Azerbaycan Halk Cephesi Partisi² Türkçülük temelli etno-milliyetçilik anlayışının yanısıra, güçlü devlet geleneğini savunmaktadır. Muhalefetin diğer partisi Müsavat ise, Batı tipi liberal milliyetçiliği benimsemekte ve Azerbaycan’daki çeşitli etnik grupları dışlamamayı hedefleyen çoğulcu kimlik anlayışını vurgulamaktadır. Benzer bir şekilde, iktidardaki Yeni Azerbaycan Partisi de bütün etnik grupları içine alan çoğulcu ‘Azerbaycancılık’ ideolojisini geliştirmiştir (Tohidi, 2000). Muhalefet kendi siyasal söylemini oluştururken, Sovyetler öncesi tarihin günümüzde yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Örnek vermek gerekirse, 1998 yılında Azerbaycan Halk Cephesi Partisi’nin başkanı ve muhalefetin önde gelen isimlerinden olan Elçibey’in siyasal söyleminde ve liderliğe ilişkin görüşlerinde Sovyetler öncesi Türk tarihinin bazı unsurları harekete geçirilmiştir. Elçibey ve muhalefetin diğer bazı üyeleri tarafından ‘Türk töresi’ olarak tanımlanan özelliklerin muhalefetin söylemi içerisinde oynadığı rol metin içinde tartışılacaktır. Ayrıca, Müsavat Partisi, Azerbaycan Halk Cephesi Partisi’ne kıyasla milliyetçilik konusunda daha liberal ve çoğulcu bir tutum sergilese de, partinin bazı üyeleri Türkçülüğü öne çıkarmaktadır. Genel olarak, Azerbaycan’daki muhalif kimliğin oluşturulmasında özdeşleşilen Türk tarihine dönülmekte ancak ortaya çıkan söylem istenildiği kadar net ve sınırları belirlenmiş olamamaktadır. Milliyetçilik kavramı hem Sovyet etnik ulus kavramlaştırmasından dolayı, hem de ideolojik söylemler sonucu söylem alanından dışlanmaktadır. Bu-

nun yerine kullanılan Türkçülük ve Azerbaycancılık gibi tanımlamalar, etnik gerilimler yaratmakta ve ülkedeki etnik grupları tanımlayamama eğilimi taşımaktadır. Bir başka nokta, modernleşmenin Sovyet ittifakı yoluyla, yani Rus etkisiyle yaşanmış olmasıdır. Buradan hareketle, bağımsızlık sonrasında Batı ülkeleriyle girilecek ilişkilerin, daha önceden yaşanmış olan Rus etkisine benzer bir etki yaratacağı kaygısı özellikle muhalefet kanadında mevcuttur.

Azerbaycan'da yeni oluşan kimliklerin birbiriyle ve Sovyet döneminde oluşmuş olan eski kimliklerle ilişkisi oldukça karmaşıktır. Ayrıca, milli kültür ve etnisite tanımlamaları henüz şekillenme sürecindedir. Aşağıda, Sovyet sonrası dönemde oluşan ve birbiriyle çatışan yeni kimlik oluşumları dil, modernleşme, baskın kültür, milliyetçilik ve yerlilik temaları çerçevesinde irdelenmektedir.

Sovyet Sonrası Kültürel Dönüşüm:

Dil, Modernleşme ve Baskın Kültür

Mülakat yapılan kişilere literatürü hangi dilde izledikleri ve çocuklarının hangi dilde eğitim aldıkları sorulmuştur. Onlar hem Rus dilini hem de Azerbaycan dilini bildiklerini ve literatürü her iki dilde de izleyebildiklerini söylemişlerdir.³ Çoğu, Rus dilinde eğitim aldıkları için Rusçayı daha iyi bildiklerim ama sonuçta her iki dili de kullandıklarını belirtmişlerdir. Görüştüğümüz kişilerin içinde öncelikle Azerbaycan dilinde eğitim alanlar da bulunmaktadır. Aynı kişilere çocuklarının hangi dilde eğitim aldıkları sorusu da sorulmuştur. Çoğunluğun çocuğu Azerbaycan dilinde eğitim alırken, çocuklarının Azerbaycan Türkçesini iyi, Rusçayı ise orta seviyede bildiklerini söyleyenler olmuştur. İlginç olan hem iktidardaki, hem de muhalefetteki bazı kişilerin çocuklarının Rusça eğitim alıyor olmaları ya da Rusçayı öğrenmeleri gerektiğinin söylenmesidir.⁴ Muhalefetteki kişiler Türk dilini kendi dilleri olarak tanımladıkları ve Azerbaycan milletini Türk kültürünün bir parçası olarak gördükleri halde, çocuklarının Rusça eğitim almasını önemsediklerini belirtmişlerdir. Muhalefetteki bu kişiler eski Sovyet yönetimini şiddetle eleştirmelerine ve kendilerini, Türk ve İslam dünyasından zorla koparmak konusunda Rusları suçlamalarına karşın, çocuklarının Rusça eğitim almasını gerekli görmekteyler. Bu sayılar genelleme yapmak için yeterli olmasa da, mülakat yapılan kişilerin siyasi seçkinler, sözü geçerli akademisyenler ve gazeteciler olduğu düşü-

nülürse yaptıkları tercih bir eğilimi ortaya koymaktadır. Yeni sistemi savunanların çoğu Rusya ile bağların tamamen kopmasından yana değildirlir. Buna gerekçe olarak, Azerbaycan'ın dünyaya açılma sürecinde Rusya'ya ihtiyacı olduğu dile getirilmiştir.

Baku'deki aydınlar arasında Rusçanın yaygın olması Azerbaycan'da bu dilin yaygın olarak bilindiği ve kullanıldığı anlamına gelmemektedir. Normalde iki dillilik, yani Rusçanın ikinci dil olarak kullanılması, Güney Kafkasya'da yaygın bir olgu olmamıştır. Özellikle Azerbaycanlılar için Rusça kelimelerin doğru olarak telaffuz edilmesinin yanısıra, dilin doğru olarak kullanılması her zaman bir sorun olmuştur. Bu da Azerbaycanlılarla Rusların okullarda, ders saatleri dışında fazla temaslarının olmayışından kaynaklanmıştır. Ayrıca, kent kökenli Güney Kafkasya nüfusunun bile anadil olarak Rusçaya geçtikleri nadir rastlanan bir olgu olagelmıştır. Rusçanın ikinci dil olarak kullanılması konusunda kırsal kesim ile kentli kesim arasında önemli farklar bulunmaktadır. Genel olarak Rusça bilenler kent nüfusu içinde, özellikle de başkentlerde daha yaygındır. Dolayısıyla Rusça bilgisi, şehirleşme süreci ile ilgilidir; fakat ikinci dil olarak Rusça bilmek, etnik kimlik açısından fazla bir rol oynamamıştır. Rusça, çoğu zaman ihtiyaçlar ve fırsatlar doğrultusunda yani pragmatik nedenlerle öğrenilmiştir (Anderson ve Silver, 1996: 498-500; Suny, 1996:390). Modern olmanın Azerbaycan'da ne anlama geldiği sorusuna verilen cevaplar ve bunun Sovyet⁵ dönemiyle ilişkisine dair yorumlar, Azerbaycan'daki baskın kültür tartışmasına farklı yaklaşımların olduğunu sergilemektedir. Yeni Azerbaycan Partisi'nden bir kişinin modernizm tanımı, bu yaklaşımların bir tanesine çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır: Evvelden modern olmak Rusça konuşmak, Rusça eğitim almak, Rus şehirlerinde eğitim alıp dönmek demektir. Harici ülke gösterilerine gitmek çok önemliydi. Şimdi İngilizce bilmek, harici petrol şirketlerinde çalışmak, büyük ticaret ilişkilerinin içinde olmak modern olmak anlamına gelmektedir (A ile mülakat).

İktidar milletvekillerinden bir diğer kişi, modern olmanın ne Batıya, ne de Doğuya dahil olmak anlamına geldiğini söylemektedir. Yine de eski Sovyet sistemini savunarak Sovyetler döneminin anlatıldığı kadar kötü olmadığını, aksine birçok olumlu yanlarının olduğunu vurgulamakta ve o dönemde dünya çapında fabrikalar yapıldığını, İlimler Akademisi'nin ve çeşitli araştırma enstitülerinin kurulduğunu, sporun çok geliştiğini, klasik

müzik ve güzel sanatlar alanlarında çok büyük adımlar atıldığını, çok sayıda müze ve tiyatro olduğunu ve okuma-yazma oranının çok yüksek olduğunu belirterek, yeni Azerbaycan devletini bu temel üzerine kurmak istediklerini ifade etmektedir (V ile mülakat). Sovyetler dönemini ve bu dönemde edinilen Rus kültürünü olumlayan görüşler bu doğrultudadır. Bu mirasın reddedilmemesi, geçmişle olan bağlantıların keskin bir şekilde koparılmaması gerektiği açıkça ifade edilmektedir. Bunun karşısında duran görüş ise, Ruslara olan bağlılığın tarihi bir bağlılık olmadığını dile getiren ve Rus kültürünün kendi kültürlerinden tamamen ayrı olduğunu savunan görüştür. Örneğin Azerbaycan Halk Cephesi Partisi'nin önemli isimlerinden (M), Azerbaycan milleti tanımını redderek kendilerinin Türk milletinin bir parçası olduklarını söylemektedir. Rusların senelerce kendilerini 'ayrı' bir millet olduklarına inandırmak istediklerini,⁶ bir dönem Türk yöneticilerinin de aynı şeyi yaptıklarını, ama aslında kendilerinin, büyük Türk milletinin ve toplumunun bir parçası olduklarını söylemektedir. Azerbaycanlıların, tarihi olarak Ruslara değil, Türklere bağlı olduklarını belirterek, bunu aşağıdaki gibi ifade etmektedir:

Bizim için Rusları anlamak, tanımak, Rus kültürünü bilmek sizin için olduğundan daha kolaydır. Hatta, Gürcüleri ve Ermenileri anlamak. Bir mekanda yaşamışız hepimiz. Ama bu tarihi bir bağlılık değildir. Bu imparatorluğun zorla yarattığı bir alakadır. Baskın kültür, ortak Türk kültürüdür. Sadece bu kültürün, iki cereyanı birleştirmesi söz konusudur. Birincisi, Rusya ve Sovyetlerden gelen kültür, ikincisi, Azerbaycan arazisinde yaşayan diğer etnik grupların kültürü. Yani Azerbaycan'daki Talışlar, Kürtler, Lezgiler... Bu kültür umumi olarak Türk kültürüne tesir etmiştir. Bu iki faktörün, Sovyet ve etnik faktörün tesiri ile biçimlenmiş bir kültür var (M ile mülakat).

Azerbaycan'daki baskın kültür tartışması, aslında yeni bir tartışma değildir. Azerbaycan tarihsel olarak hep Rusya ve Türkiye arasında kalmıştır. Güney Kafkasya'da hangi gücün hakim olduğuna bağlı olarak dış güçlere yönelik eğilimler sık sık değişmektedir, Azerbaycanlılar bazı zamanlarda Rusya yanlısı, diğer zamanlarda ise Osmanlı ya da İngiliz yanlısı olmuşlardır. Bu sarkaç hareketinde Azerbaycanlıların dış güvenlik kaygıları da etkili olmuştur (Swietochowski, 1996: 223, 225, 226, 228, 233). Laik Türk milliyetçiliğine ve Türk kültürüne, değişen ölçülerde her zaman bir

bağlılık olmuştur. Fakat 20. yüzyılın başlarında Osmanlı yanlısı grubun içinde bile Türkiye ile birleşmek konusunda hevesli olmayan kişiler bulunmuştur. Bu kişiler yüz yıl süren Rus egemenliğinin Türkiye'dekinden daha gelişmiş bir kültür yarattığını düşünerek Türk egemenliğine karşı çıkmışlardır (Swietochowski, 1996: 223). Yine de, Türkçülüğe bağlılık, sadece seçkinlerle sınırlı kalmayıp, her zaman Azerbaycan'nın gündeminde olagelmıştır.

Azerbaycan'da modernleşme batılılaşma anlamına gelmektedir.⁷ Batılılaşmanın getireceği problemlere çözüm 'Türkleşmek, Muasırlaşmak ve İslamlaşmak' ideolojisidir. Türkleşmek, milli değerlerin korunması, muasırlaşmak modernleşme (Batıdan bilim ve teknolojinin transfer edilmesi), İslamlaşmak ise dini değerlerin korunmasıdır. Bu hem iktidardaki hem de muhalefetteki partilerin üzerinde uzlaştığı resmi ideolojidir.⁸ Modernleşme, aynı zamanda Azerbaycan'ın ulusal değerleri olan İslam ve Türk değerleri temelinde sağlanmalıdır. Yeni kültürel değerler zaman içinde kabul edilebilir ama bu kozmopolit olmadan, öz kültürün üzerine yeni kültürel değerleri koyarak sağlanmalıdır (U ve Z ile mülakat). Yukarıda tartışılan iki görüşün arasında kalan ve Azerbaycan'daki baskın kültürün farklı kültürlerin kaynaşmasından ortaya çıkan 'sentez' bir kültür olduğunu savunan üçüncü bir görüş daha vardır.⁹ Örneğin, iktidardan olan (Y), kültürlerini 'Azerbaycan Türk kültürü' olarak tanımlamakta ve Türk kültüründen öğeler taşımakla birlikte ondan farklı olduğunu söylemektedir. Özellikle edebiyat, müzik, resim ve bilimde bu farklılığı gözlemek mümkündür. Bu görüşü savunanlar arasında modernleşmenin batılılaşma anlamına gelmediğini savunanlar sayıca çoktur ve onlara göre dış dünya ile bütünleşirken milli değerlerin ve medeniyetin korunması mümkündür.

Sentez kültür görüşünü savunan iktidar milletvekili (B), Rusya'nın bir yarı Avrupa devleti olduğunu ve kendilerinin Ruslara olan tarihi bağlarından dolayı Avrupalılara yakın olduklarını ifade etmektedir. Rus müdahalesinin bir başka sonucu Azerbaycan'ın Güney ve Kuzey Azerbaycan olarak ikiye bölünmesidir. Kuzeyin Rusya, Güneyin ise İran etkisinde olduğunu belirttikten sonra, Ruslardan gelen olumlu etki sonucunda kendilerinin daha yüksek seviyede bir millet konumunda olduklarını belirtmektedir. (B) Azerbaycan'daki Rus etkisini şöyle tanımlamaktadır:

Ben Rusça tahsil aldım. Rus medeniyetini daha İyi bilirim. Ama Azerbaycan medeniyetini, Nesimi'yi, Fuzuli'yi çok iyi bilmiyorum. Hatta Rus dilini Ruslardan iyi bilirim. Ama bizde bir kısım Rus dilinde tahsil alır, bir kısmı Azerbaycan dilinde. Rus dilinde tahsil alanların dünya görüşü, Azerbaycan dilinde alanlardan daha geniştir. Neye göre? Mesela, dünya medeniyeti hakkında bilginin %90'ı Rus dilinde gelir. İngilizce ve Fransızca'dan tercüme edilip Azerbaycan'a gelir. Bunu ben okuyabilirim. Azerbaycan dilinde okuyanlar bunları okuyamadılar. İktidarı temsil edenler Rus etkisine daha olumlu yaklaşmakla beraber,¹⁰ Azerbaycan'daki baskın kültürün Türk etkisini de içeren bir sentezden oluştuğunu ifade etmektedirler." (B)'ye göre Azerbaycanlılar Ermeni ve Gürcülere, Türklere olduğundan daha yakındırlar. Kendi sözleriyle, "Mesela, bizim Ermeni ve Gürcülerle milli giyimimiz aynıdır. Mentalitemiz Türk mentalitesinden çok Kafkas mentalitesidir. Çeçen, Dağistanlı, Ab-haz, Adige, Çerkeş gibi".

Kısaca, baskın kültürün nasıl tanımlandığına bağlı olarak farklı modernleşme süreçleri belirlenmektedir. Muhalefet sempatisini (I)'nm modernleşme hakkında söyledikleri yukarıdaki görüşlerden farklıdır ve daha gerçekçi bir bakış açısidir. (I), modernleşmenin güçlü devletleri etkilemezken, Azerbaycan gibi zayıf ve küçük ülkeler için bir tehlike kaynağı olduğunu şöyle ifade etmektedir:

Modernleşme sonunda Azerbaycan bir millet, bir halk olarak benliğini yitirebilir. Azerbaycan, Rusya'nın etkisinden uzaklaşmadı. Ben Rus okuluna gittim. Büyük çocuğum Rus okuluna gitti. Ancak şimdiki Azerbaycan çocukları İngiliz okuluna gidiyor. Kendi benliğini almadan kendi benliğini Amerika'ya satıyor. Bu korkutucu, hatta Rus etkisinden de korkutucudur. Modernlik, eskiden Ruslardan gelirken şimdi Amerikalılardan geliyor. Hem Azerbaycan çok zayıf, hem tesir çok güçlü... Rusya'nınki daha az güçlüydü. 150 yılda Rus İmparatorluğu Azerbaycan'ı Rus dilli yapamadı. Ama 5 yılda Amerika Azerbaycan'ı İngiliz dilli yapabilir. Azerbaycan'da çeşitli gruplar var. Biri, Rus dilli Azerbaycanlılar. Onların çoğu Azerice anlamaz. Türkçüler var. Fars meyilli Azerbaycanlılar var. Bir de saf Azerbaycanlılar var. Onlar kendilerini ne Fars dilli, ne Rus dilli, ne de Türk dilli sayıyorlar. Azerbaycan, kendine mahsus diyorlar. Hakim ideoloji var demek çok zor. Anayasada dil hakkında tartışmalar olduğunda bu ortaya çıktı. Biz tarihimizi çok az biliriz (I ile mülakat).

Azerbaycan'daki seçkinlerin Sovyet dönemine yaklaşımları, bu döneme keskin bir şekilde karşı olmak ya da onu çeşitli şekillerde yüceltmek doğrultusundadır. Bu ayırım, iktidar ve muhalefet bölünmesine paraleldir. İktidar üyeleri, Azerbaycan kültürünün bir sentez sonucunda oluştuğunu ve bunda Rus etkisinin olumlu rol oynadığını, muhalefet üyeleri ise, Azerbaycan kültürünün özünde Türk kültürü olduğunu ileri sürmektedirler. Bu iki görüşün arasında kalan daha ılımlı yaklaşımlar eksiktir ve bu, Azerbaycan'ın geçiş sürecinde olmasıyla bağlantılıdır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve bunun üzerinden çok kısa bir süre geçmiş olması, eski ve yeni düzenin ilişkilendirilmesinde oldukça keskin tavırların sergilenmesine neden olmaktadır. Zaman içerisinde bu tavırların yumuşayacağı, çeşitli ara pozisyonların oluşacağı ve uzlaşma zemininin giderek genişleyeceği düşünülebilir. Yukarıda değinildiği gibi, muhalefet partilerinin üyelerinin bazıları sentez kültür tezini savunsalar da, ulusal kimlik tartışmalarında büyük Türk kültürü temasını öne çıkarmaktadırlar. Aynı şekilde, Azerbaycan'daki kültürün bir sentez sonucu oluştuğunu dile getiren iktidar temsilcileri de Rus etkisine vurgu yapmaktadırlar. Dolayısıyla, sentez kültür yanlıları da, kendi içlerinde Rus ya da Türk etkisini ön plana çıkararak siyasi söylemdeki kutuplaşmayı beslemektedirler. Baskın kültür tartışmasında gözlediğimiz bu kutuplaşmalar Azerbaycan'da oluşmakta olan ulusal kimlik sorunuyla bağlantılıdır. Sovyet sistemiyle ve Ruslarla olan bağları tamamen koparmak isteyenlerle, bu bağları belli biçimlerde korumak isteyenler iki karşıt grup oluşturmaktadır. İktidarın Ruslara sıcak bakması yalnızca hükümet üyelerinin eski Sovyet yöneticileri ya da eski Komünist Partisi üyeleri olmaları ile açıklanamaz. Sovyetler dönemine yönelik kamplaşmalar, Azerbaycan'ın dünyada izlemek istediği stratejiyle ve içinde yer almayı düşündüğü ekonomik ve siyasi blok tercihleriyle bağlantılıdır. Bu konu aşağıda daha detaylı bir şekilde tartışılmıştır.

Sovyet Sonrası Kimlik Oluşumu ve Milliyetçilik:

Azerbaycanlı ve Azerbaycan Türkü Ayrımı

Azerbaycan'da yaşanan süreç modern bir ulus devlet kurma sürecidir. Görüşleri yukarıda belirtilen muhalefet yanlısı kişiler, ulus devletin inşası için gerekli olan 'ortak toprak', 'toprak bütünlüğü' ve 'yeterince büyük nüfus' kavramlarını geliştirmeye ve siyasi söyleme dahil etmeye çalış-

maktadırlar. Bu kişiler Azerbaycan'da 'vatan' kavramının bile gelişmediğini söylemektedirler. (C)'nin ifadesiyle, Devlet olan yerde vatan kavramı olur. Azerbaycan'da bağımsız devlet olmadığından ve geçmişte 200 seneden fazla Rus işgalinde kaldığımızdan, bizde vatan kavramı değişmiştir. Bize vatan olarak tüm Sovyetler Birliği aşılandı. Toprakların elden gitmesinin en büyük sebebi vatan sevgisinin olmamasıdır. Bizim insanlar kendi evini, dairesini kendine vatan bilir, ama yaşadığı çevreyi, toprağı vatan bilmez...Toprağa hizmet, askerlik yapma duygusu çok zayıftır. Firarilik vardır. Askerlik hizmeti yapmak bir şeref olduğu halde, Azerbaycan'da böyle değildir. Sanki bir mecburiyettir.

(G) de Azerbaycan kelimesinin yalnızca coğrafi bir mekanın adı olduğunu ve Sovyet politikası sonucunda, Sovyetler Birliği dışında hiç bir yerde coğrafyanın adına uygun bir millet oluşumunun yaşanmadığını söylemektedir. Bu nedenle, 'Azerbaycan milleti' anlayışı hiçbir zaman gelişmemiştir. Buna karşın, 'Azerbaycan Türkleri milleti' olarak nitelendirilen bir milletin olduğunu iddia eden (G), iktidarın 'Azerbaycanlı'¹² tanımlamasının, tarihi bir temelini olmadığı ileri sürmektedir. Ona göre, 'Azerbaycanlı' diye bir millet yoktur ve bu bilimsel dayanağı olmayan bir adlandırmadır.¹³ Azerbaycan belli bir coğrafi alanın adıdır ve Azerbaycanlı da bu toprakta yaşayan insanların, o bölgenin vatandaşı olduklarını anlatan bir kavramdır. Diğer tüm gruplar gibi, Azerbaycan Türkleri de bu vatandaşlığa dahildirler. Bu nedenle, Azerbaycan(lı) milleti adlandırması yanlıştır. (G)'ye göre,

Bu araziye Türkler geldikten sonra çoğunluğu oluşturmuşlardır; muhtelif devletler kurulmuş ama ilk demokratik Azerbaycan Türk devleti Mehmet Emin Resulzade tarafından kurulmuştur. O zamana kadar burada kurulan devletlerin çoğu Fars devlet sistemine dayanan devletler olmuştur... Halbuki, bu devletlerin bütün sütununu Türkler, Türkmen beyleri oluşturmuştur.

Özetle, muhalefet, 'vatan' kavramını Türkçülük teması etrafında oluşturmaya çalışmaktadır. Bu bize, devlet kavramının belli bir toprak parçası üzerinde sürekli olarak yaşayan bir nüfusla ilişkili olduğunu ve belli bir toprak parçasına duyulan bağlılığın, egemenlik fikri etrafında oluşan yaklaşım ve duygular açısından önemli rol oynadığını göstermektedir (Hall, 1984: 18). Sonuç olarak, muhalefet millet kavramını siyasi bir ze-

minde yeniden tanımlamaya ve bunu etnik grup kavramından ayrıştırmaya çalışmaktadır. Muhalefetin, baskın kültürü Türk kültürü olarak tanımlaması, Azerbaycan'da çoğunluğu oluşturan grubun desteğini sağlamak içindir. Bu, aynı zamanda, Sovyetler dönemi ile olan bağların tamamen koparılması anlamına da gelmektedir. Türkçülük teması, geçmişin reddedilmesinde ve yeni bir tarihi anlatının oluşturulmasında çıkış noktası olarak kullanılmaktadır. Halk Cephesi Hareketi yanlısı akademisyen (C), Azerbaycan Türklerinin, nüfusun %80-85'ini oluşturduğunu belirttiikten sonra, "Azerbaycanlı denilirse hepsi birleşir. Bir de Azerbaycan Türkleri vardır, devlet Azerbaycan Türklerinin devletidir. Ama diğer milletleri dışlamak, onları aşağılamak mümkün değildir. Onlar da eşit haklara sahiptirler" demektedir. (C), çoğunluğu oluşturan Türklerin haklarının ezilmekte olduğunu ve Azerbaycanlı tanımlamasının Türklerin varlığını reddetmek anlamına geldiğini söylemektedir. Akademisyen (E), bu çerçevede ilginç bir yorum yapmaktadır. Ona göre, muhalefet toplumdaki çoğunluğun desteğini kazanmak amacıyla Türkçülük ideolojisini geliştirmektedir. Fakat muhalefet iktidara geldiğinde Türkçülüğü terk edip, iktidarın ideolojisi olan Azerbaycancılığa dönecektir. Halk Cephesi iktidara geldiğinde Türkçülük ve Turancılık temaları önce halkın, sonra Türkiye'nin desteği alınmak için kullanılmış ve Türkçülük hakimiyetin ideolojisine dönüştürülmüştür. (E), bunun sonucunda, Azerbaycan'daki Talış ve Lezgiler gibi önemli etnik grupların bir sorun olarak algılanmaya başladığını ifade etmiştir. Bu dönemin sonunda iktidara gelen Haydar Aliyev, Azerbaycanlı kavramını devreye sokmuştur. (E)'ye göre, Azerbaycan'ın bugünkü koşullarında Azerbaycancılık gibi bir ideoloji gereklidir; çünkü Azerbaycan ancak bu anlayış çerçevesinde kendini geliştirebilecektir.

Muhalefet partilerinin, vatandaşların kimliğini ve dilin adını kendi ideolojileri çerçevesinde belirleme çabaları siyasi platformdaki güç mücadelesinin bir yansımasıdır. Söylemlerindeki Türkçülük vurgusunun uzun vadede etnik gerilimlere yol açabileceğini söylemek mümkündür. Muhalefetin Türkçülük vurgusu, Azerbaycan'ın 'Türk dünyası' olarak tanımladıkları dünyanın bir parçası olabilmesi için izlenen siyasi bir strateji olarak da düşünülebilir. 'Türk dünyası'na dahil olmak iç ve dış tehditlere karşı bir önlemdir. Bazı kişiler Türkiye'ye olan aşırı bağlılığın çok da olumlu sonuçlar getirmeyeceğini ifade etmişlerdir. Bu kişiler Rusya'nın

senelerce ‘büyük ağabey’ rolünü oynadığını ve bundan sonraki ağabeyin Türkiye olmasını istemediklerini söylemektedirler. Ayrıca, kendilerinin ağabeye değil de, kardeşe ihtiyaç duyduklarının altını çizmektedirler. Bu çerçeveden bakıldığında iktidarın modern ulus devlet yaratmak konusundaki görüşlerinin daha gerçekçi olduğunu düşünebiliriz. İktidar partisi ‘Azerbaycancılık’ tanımlaması ile Azerbaycan’daki bütün etnik grupları modern ulus devlet yapılanması içerisinde birarada tutmaya çalışmaktadır. Öte yandan, Müsavat Partisi’nden (H), ‘Bizim milliyetçiliğimiz, Azerbaycan’ın Azeri Türklerine ait olduğunu söylemektedir. Başkaları bizim adamlarımız değildir’ diyerek, iktidarın söylemine karşı net bir tavır sergilemektedir.

Genel olarak, her iki tarafın milliyetçilik anlayışı farklı etnik grupların aynı çatı altında yaşayabilmelerini sağlamaktır. Muhalefetten olan (K), Azerbaycan’ın çokdilli bir ülke olduğunu, ama devlet dilinin Türkçe olduğunu belirtmektedir. Elçibey döneminde Lezgilerin ve Talışların kendi dillerini geliştirebilmeleri için her türlü imkanın sağlandığını da ilave etmektedir. (K)’ye göre, Türk dilini yüceltmek diğer dilleri bastırmak anlamına gelmemektedir ve muhalefet partileri her zaman diğer dillerin varlığını kabul etmektedirler. (K), millet kavramının etnik bir kavram gibi düşünüldüğünü ve bu nedenle, çoğunluğu oluşturan Azerbaycan Türklerinin, diğer grupları ezeceği gibi bir düşünce olduğunu söylemektedir. Ona göre, bu haksız bir değerlendirmedir, çünkü milliyetçilik prensip itibarıyla diğer etnik grupları ezmek değil, milli devlet yaratmak için gerekli bir ideolojidir. (K) kendi pozisyonlarının iktidarın söyleminden nasıl ayrıldığını aşağıdaki gibi ifade etmektedir:

Demokratik idare en idealidir. Biz bunu kabul ettik. Ama bu, o demek değil ki, biz Avrupalı gibi oturacağız, Fransız gibi kurbağa yiyeceğiz. Herkesin kendi yemeği var. Herkesin kendi kültürü var. O kültür esasında kendi medeniyeti var. Bizim milliyetçiliğimiz kendi kültürümüzü geliştirmek ve korumak anlamındadır. Dünya değerlerini de kabul ediyoruz. Fransızların neden kurbağa yediğini sormuyoruz... Biz kendi adet ve ananelerimizi yaşıyoruz... Milliyetçiliği böyle anlamak lazım. Bizde Latin Amerika dizileri gösteriyorlar. Bunlar bizim ahlaki anlayışımıza zıttır... Batının ciddi kültürel baskısı çok iyi değildir. Milliyetçilik, bunun önünü almak için lazımdır... Milli devlet yaratmak için milli mantaliteyi oluşturmak lazımdır. Bizim buna ihtiyacımız var.

Genelde, Üçüncü Dünya ülkelerinin aydınları hızla yaşanan modernleşmenin milli değerleri yozlaştırdığını düşünmektedirler. Bu, Elias'ın belirttiği gibi, Batı dışı ülkelerdeki milliyetçilik hareketlerini tanımlayan gelenek ve modernizmin çalışmasıdır (1982). Azerbaycan'daki muhalefet bu kaygıyı çeşitli şekillerde dile getirirken, iktidarın söyleminde bu tür endişelere rastlanmamaktadır. İktidarı temsil edenlerin çoğu eski Sovyet dönemi yöneticileri olduklarından ve Rus kültürünün etkisini olumlu bir etki olarak değerlendirdiklerinden, milli kültürü farklı tanımlamaktadırlar. Onlara göre, milli kültür bir çok kültürün biraraya gelmesinden oluşmuş bir sentez kültürdür ve bu miras reddedilmemelidir.

Milliyetçilik ve Etnisite

Milli kimlik inşası olarak adlandırılabilir Sovyetler sonrası süreç, Azerbaycan'da zaten var olan Azerbaycanlı kimliğinin yemden tanımlanması sürecidir. Sovyetler döneminde olduğu kadar, günümüzdeki bağımsız Azerbaycan'da da 'Rus/Sovyet kimliği ile 'Türk' kimliği rekabet halindedir. 'Azerbaycan Türkleri', 'Azerbaycanlı' ve 'Azeri'¹⁴ tanımlamaları çerçevesinde farklı tartışmalar yaşanmaktadır. Ulusal kimliğin nasıl tanımlandığı, Azerbaycan'ın dış ilişkilerinde izlemekte olduğu ve gelecekte izleyeceği rotayı da yakından etkilemektedir.

Bu çalışmanın, saha araştırmasında Azerbaycan'daki en önemli etnik gruplar Lezgi ve Talışlar olarak gösterilmiştir. Bunlar arasında Lezgilerin silahlanmış olduğu ve devlete karşı bir eylem olarak Bakü'de bir metro istasyonunun bombalanmasından sorumlu tutulduklarını ifade edenler olmuştur. Azerbaycan'da, Sovyet döneminde Azerbaycanlılarla evlenmiş olan birçok Ermeni kadın yaşamaktadır. Ayrıca, Ruslar artık en büyük etnik grubu oluşturmamaktadırlar.¹⁵ Müsavat Partisi'nden siyaset bilimci (S), Rus nüfusun giderek küçüldüğünü ve onların dışındaki en önemli etnik grupların Talış, Kürt ve Lezgiler olduğunu söylemektedir.¹⁶ Türkiye ve diğer Türk Cumhuriyetleri etrafında geliştirilen ortak Türk kimliği vurgusu çeşitli tartışma alanları yaratmaktadır ve iktidar/muhalefet bölünmesine daha derin bir boyut getirmektedir. Azerbaycan'daki baskın kültürün ne olduğu sorusuna verilen cevaplarda karşımıza çıkan 'Türk' kültürü ve 'sentez' kültür ayrımı, ulusal kimlik tartışmalarında daha netleşmektedir. İki büyük muhalefet partisi olan Müsavat Partisi ve Halk Cephesi Partisi Azerbaycan'ın milli kimliğinin aslında 'Türk' kimli-

đi olduğunu İleri sürmektedirler.¹⁷ Halk Cephesi Partisi'nin önemli isimlerinden olan (M), "Biz Türk toplumunun bir parçası olduğumuzu öne çıkardık ve bizim milli kimliğimizin unutulmasına karşı mücadele ettik" diyerek, kimlik konusundaki tercihlerini ortaya koymaktadır. Azerbaycan Halk Cephesi'nin lideri Elçibey de, "Biz Türküz; yurdumuz da bu, milletimiz de bu" demiştir. İktidarın temsilcileri ise bu tanımlamaya karşı çıkmakta ve Azerbaycan'ın resmi ideolojisini 'Azerbaycancılık' olarak tanımlamaktadırlar. Azerbaycan'ın birçok millettten oluşan bir devlet olması sebebiyle Türkçülüğün, Rusçuluğun ya da başka grupların özelliklerinin ön plana çıkartılamayacağı dile getirilmektedir. Örneğin, (B), Azerbaycan'da Lezğüerin, Talışların ve daha başka grupların senelerdir birarada yaşamakta olduğunu söyledikten sonra, şimdiki koşulları aşağıda ifade edildiği gibi değerlendirmektedir:

Ruslar yavaş yavaş göçüp gidiyorlar. Ama Lezgi, Talış burada evvelden beri yaşamaktadır. Halk Cephesi zamanındaki ideoloji, "Türkün Türkten başka dostu yoktur" ideolojisiydi. Bir zamanlar Atatürk bunu demişti. O zamanki şartlar açısından bu doğrudu ama artık değil Ben desem ki, "benim dostum Türk, Talış dostum değil", o zaman Azerbaycan'da ayrılıkçı hareketler ortaya çıktı. Azerbaycan parçalanma tehlikesi altındaydı. Hatta Azerbaycan dilinin adım değiştirdiler ve "bu Türk dilidir" dediler. Haydar Aliyev cenapları bunu değiştirdi ve adını 'Azerbaycan dili' koydu. Bizde milli ideoloji Azerbaycancılıktır. Azerbaycancılıkta, Türk de, Lezgi de, Talış da, Rus da, hatta Ermeni de Azerbaycanlıdır. 30,000 kadar Ermeni yaşıyor. Ermeni eşleri olanlar var. Onlar da Azerbaycanlıdır (B ile mülakat).

İktidar partisi muhalefetin savunduğu 'Türkçülük' ideolojisine karşı 'Azerbaycancılık' ideolojisini savunmaktadır. İktidarın temsilcileri, 'Azerbaycanlılar' tanımını Haydar Aliyev'in geliştirdiğini ve bu sayede etnik gruplar arasında çıkabilecek olası tartışmaların önlendiğini söylemektedirler. Ayrıca, muhalefetin Türkçülük vurgusunun diğer etnik grupların dışlanması anlamına geldiğini ve bunun etnik çatışmalara zemin hazırladığını iddia etmektedirler,

İktidar ve muhalefet temsilcileri azınlıkların dil ve medeniyetlerinin korunması konusunda birleşmektedirler. Bunun Sovyetler döneminde edinilen bir bakış açısı olduğu belirtilmiştir.¹⁸ Günümüz koşullarında bu hoşgörünün bazı iç ve dış nedenlerden dolayı ortadan kalkması tehlikesi-

nin olduğu çeşitli şekillerde dile getirilmiştir. Kimlik tartışmaları, iç nedenlerin bazılarının ipuçlarını vermektedir. Türk/Azerbaycanlı ayırımının ve dolayısı ile etnik grup bölünmelerinin Elçibey döneminde oluştuğunu dile getirenler olmuştur. Bu yoruma cevap olarak (U), Elçibey döneminde dilin adının ‘Azerbaycan Türkçesi’ olarak konmasının Türkçülüğün uyanması sonucunda gerçekleştiğini söylemektedir.¹⁹ Yine, Elçibey döneminde milletlerin kendi kültürlerini geliştirebilmeleri için Anayasada bir çok değişiklik yapıldığını söylemektedir. (U)’ya göre, Aliyev de aynı politikayı sürdürmektedir; fakat devlet, baskın olan medeniyetin Türk medeniyeti olduğunu unutmamalıdır. Ona göre, muhalefetin Azerbaycan halkını Türk olarak tanımlaması Lezgi ve Talış gibi grupları dışlamak anlamına gelmemektedir. Bu tartışma, Azerbaycan’da çoğunluğu oluşturan grubun, yani kendilerini Türk olarak tanımlayanların, Aliyev hükümeti tarafından ‘çoğunluk’ olarak kabul edilmedikleri düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Kullanılan dilin ‘Azerbaycan Türkçesi’ yerine ‘Azerbaycan Dili’ olarak tanımlanması, çoğunluğun haklarının çiğnenmesi olarak algılanmaktadır. Bu nedenle, dilin adına ilişkin tartışmalar siyasi söylemde önemli bir yer tutmaktadır. Örneğin Halk Cephesi partisinin önde gelen isimlerinden (M)’ye göre, Azerbaycan’da yaşayan Talış, Lezgi ve Türkler bu bölgenin yerli halkım oluşturmuş olsalar da, azınlıklar, çoğunluğu oluşturan Türklerin haklarına hürmet etmelidirler. (M), Türk milliyetçilerinin, “kendi haklarını tayin etmek ve diğerlerinin haklarını korumak” konusunda uzlaşmış olduklarını ifade etmektedir.

Ülke içindeki kimlik tartışmalarından bağımsız olarak dış ülkelere yapılan müdahalelerinin de Azerbaycan’da etnik kökenli problemlere yol açabileceği ileri sürülmektedir. PKK’ya bağlı bir Kürt probleminin olduğu ve ayrıca Rusya’nın Lezgileri, İran’ın da Talışları desteklediği iddia edilmektedir. Aslında, halkın arasında bunların hiç önemsenmediği, fakat dış ülkelerin Azerbaycan’ı içeriden zayıflatmayı hedefledikleri dile getirilmektedir. Bu problemin Azerbaycan’ın Türkiye ve Amerika’nın etkisi altına girmesiyle çözüleceği söylenmektedir.²⁰ (B), “Bu mesele şimdi Türkiye’nin kontrolü altındadır. İleride de kontrol Türkiye’nin altında olacaktır; fakat şimdiki merkezi idare (Azerbaycan’da) zayıflarsa, yeniden problem çıkabilir” demektedir.

Bu noktada, ‘milletçilik’ ve ‘milliyetçilik’ kavramları arasındaki fark önem kazanmaktadır. Bu iki kavram, ileride tartışılacağı gibi, ‘millet’ ve

‘etnos’ kavramları²¹ ile yakından ilgilidir. Azerbaycan’da ‘milliyetçilik’ ve ‘milletçilik’ kavramlarının ne anlama geldiği konusunda bir tartışma yaşanmaktadır. Tüm görüşmelerde Azerbaycan’daki milliyetçilik kavramının Türkiye’deki milliyetçilik kavramına benzemediği ve farklı anlamlar içerdiği söylenmiştir. Genel olarak, Sovyet döneminde ‘milliyetçilik’ kavramının kullanılmadığı çünkü o dönemde bu kavramın şovenizmle ve faşizmle eşanlamlı olduğu ifade edilmiştir. Bir milleti diğerlerinden üstün tutmak, onlara karşı hoşgörü ve saygı duymamak milliyetçilik olarak tanımlanmaktadır. Milliyetçilik terimi Azerbaycan diline ancak bağımsızlıktan sonra girmeye başlamıştır. Sovyet döneminde ‘milliyetçilik’ terimi yerine ‘milletçilik’ teriminin kullanılmasından dolayı, tüm partiler milliyetçi bir parti olarak tanımlanmayı reddetmektedirler. Örneğin, Halk Cephesi Partisi’nin önde gelen isimlerinden (M), Azerbaycan’ı bağımsız bir devlet olarak gördüklerini, Türk toplumunun bir parçası olduklarını vurgulamaları ve ulusal kimliklerinin unutulmasına karşı mücadele etmelerinden dolayı, partisinin ‘aslında’ milliyetçi bir parti olduğunu söylemektedir. Bu nedenle, Azerbaycan’ın düşmanları olarak tanımladığı Rusların ve Ermenilerin, Halk Cephesi Partisi’ni milliyetçi bir parti olmakla suçladıklarını söylemektedir. Çünkü bölge halklarının arasında bir milletin değerlerini ön plana çıkarmak, başka milletlerin haklarını ezmek anlamına gelmektedir. (M), kendi milliyetçiliklerini aşağıdaki gibi tanımlamaktadır:

Bizim milliyetçiliğimiz faşist anlamda bir milliyetçilik değildir. Biz başka milletleri aşağı saymayız. Biz hiç bir milletin hakkını ezmek istemiyoruz. Bizim milliyetçiliğimiz kendi milletimizin haklarına sahip olmaktan yanadır. Başka milletleri esaret altına almaktan yana değil. Kimsenin hakkını elinden almaktan yana değil. Kimseyi ikinci dereceli bir millet olarak görmekten yana değil.

(M), buna kanıt olarak, kendi partilerinin iktidarda olduğu dönemde (Elçibey dönemi), ‘milli azınlıklara’ ve ‘etnik gruplara’ kendi okullarını açmak ve televizyonlarını kurmak gibi haklar tanındığını göstermektedir. Bunu, komünistlerin değil de Azerbaycan milliyetçilerinin gerçekleştirebildiğini ifade eden (M), partilerinin milliyetçilik anlayışının kendi milli hakları uğruna başkalarının haklarına zarar vermek anlamına gelmediğini ifade etmektedir. Buradan hareketle, ‘milliyetçilik’ kendi milletini diğer milletlere göre üstün görmek anlamına gelirken, ‘milletçilik’ kendi

milletini sevmek anlamına' gelmektedir. Bu ayrımın Sovyetler dönemindeki anlayıştan kaynaklandığı ifade edilmektedir. (C)'ye göre, burada *natsia-milliyetçilik*, şovenizm anlamında her zaman kötülenmiştir. Alınanlarda faşizm-natsionalizmdir. Milliyetçiliktir. Milletçilik değildir. Milletçilik milletini sevmek anlamındadır. Yani, terimlerde ayrım var. Fakat biz aynı şeyleri ayrı terimlerle ifade ediyoruz.

Halk Cephesi Partisi'nden (G) de, Sovyet ideolojisinin milliyetçilik kavramını kendilerine şovenist bir kavram gibi kabul ettirdiğini belirterek, kendi milliyetçiliklerinin başka ülkeleri işgal etmeye yönelik bir milliyetçilik olmadığını söylemekte ve Halk Cephesi Partisi'nin Türkçülüğünü savunmaya yönelik bir ideoloji olarak tanımlamaktadır. (E) ise, Batı literatüründe milliyetçilik kavramının 'devletçilik' olarak anlaşılmasına karşın, Azerbaycan'da bu kavramın kavramın yanlış tercüme edildiğini ve 'milletçilik' anlamında kullanıldığını ifade etmektedir. Ona göre devletçilik iyidir çünkü bu anlayışa göre Lezgiler, Talışlar, Kürtler ve diğer tüm etnik gruplar devlete hizmet etmelidir. (E), Sovyetlerin dağılması ile başlayan süreçte Azerbaycanlıların ilk adımı Türkçülükle attıklarını, Halk Cephesi'nin de iktidara Türkçülükle geldiğini ama sonradan Türkçülüğün adının 'milletçilik' olarak değiştirildiğini ifade etmektedir. Bu değişikliğin nedenini Türkçülüğün şovenizm anlamına gelmesine bağlamakta ve bir kelime oyununa başvurulduğunu söylemektedir. Konuya açıklık getirmesi açısından 'millet' kavramının tanımına yönelik tartışmalara değinmek gerekmektedir. (K)'ye göre, millet ve milliyet kavramları herkes tarafından farklı algılanmakta ve bu kavramlar kimi zaman etnik gruplara, kimi zaman da devlete işaret etmektedir. Ona göre, millet anlayışı 18. yüzyılda Fransız İhtilali'nden sonra ortaya çıktığı ve yeni kurulan milli devletlerin vatandaşlarının tümüne millet denilmeye başlandığı halde, Sovyetler Birliği'nde millet kavramı *etnos*²² kavramı ile karıştırılmıştır. (K), 'millet' ve 'etnos' kavramlarının eşanlamlı kullanıldığını ama aslında milletlerin olmadığını, bunun yerine çeşitli etnoslar olduğunu söylemektedir.²³ Müsavat Partisi'nden (H), 'millet' tanımının etnik değil, siyasi olması gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre, millet ve etnik grup terimlerinin aynı anlama gelmesi sorun yaratmaktadır ve bu nedenle ayrıştırılmaları gerekmektedir, öte yandan muhalefet yanlısı akademisyen (C), Lezgilerin, Talışların, Kürtlerin ve Avarların millet olarak algılanmaması gerektiğini, bu grupların aslında etnik gruplar olduklarını

belirtmektedir. Ona göre, bir etnik grubun millet sayılabilmesi için bazı şartlar gerekmektedir ve bu şartların başında kendilerine ait toprakların olması gelmektedir. Azerbaycan toprağında yaşayan etnik grupların kendilerine ait toprakları olmadığından, bu grupları millet olarak tanımlamak mümkün değildir. Lezgi, Talış, Kürt ve diğer etnik gruplardan farklı olarak ancak Azerbaycan Türkleri ya da Azeri Türkleri diye adlandırılan grup bir millet oluşturmaktadır.

Azerbaycan Halk Cephesi Partisi'nden (G), 'Azerbaycan Türkleri milleti' tanımlamasını kendisinin geliştirdiğini söylemektedir. Ona göre, Azerbaycan'da, 'halk', 'millet' ve 'milliyet' farklı kavramlardır. 'Halk', bir bölgede yaşayan tüm insanları²⁴, 'milliyet' ise bir bütün olarak bu halkın geçmişini ve geleceğini kapsarken, 'millet' kavramı siyasi bir anlayışa işaret etmektedir. Bu bağlamda, millet kavramı belli bir coğrafi alanı ve bu alanda yaşayan toplumun yaşam tarzını kapsamaktadır. 'Azerbaycan Türkleri milleti' tanımlaması bu tartışma üzerine temellendirilmiştir. (C) de 'Azerbaycan Türkleri milleti' adlandırmasını kullanarak, bu milletin 'Azerbaycan toprağı' diye tanımladığı toprakta yaşayan etnik grupların tamamından oluştuğunu söylemektedir. Bu çerçevede, 'Azerbaycan Türkleri milleti' tanımı, Amerikan milleti tanımından hiç farklı değildir çünkü; toplumda yaşayan grupları bölmeyi değil, birleştirmeyi ifade eden bir terimdir.

Bu tartışma, millet tanımının etnik kökeninden kopartılarak siyasi bir zemine oturtulması gerektiğini göstermesi açısından önemlidir. Müsavat Partisi üyelerinden (F), 'Azerbaycanlı milleti' tanımını *siyasi* bir şart ve *siyasi* bir anlayış olarak kabul ettiklerini, Stalin'in bakışı olan *ethos* anlamında²⁵ kabul etmediklerini belirtmektedir. Ona göre, Azerbaycanlı milleti tanımı siyasi olarak Azerbaycan'da yaşayan bütün vatandaşların birliği anlamına gelmektedir. (F) kendisini Türk olarak kabul etmekle birlikte, siyasi anlamda Azerbaycanlı millete ait olduğunu söylemektedir. Benzer şekilde, Azerbaycan Türkleri dışında kalan Lezgi ve Talış gibi grupların da *ethos* olarak Türk olmadıklarını, fakat Azerbaycanlı milletin bir parçası olduklarını ifade etmektedir.

Bazı grupları millet statüsüne çıkarmak, diğerlerini ise etnik grup (*ethos*) olarak bırakmak, Azerbaycan'da çoğunluğu oluşturan grubun kendi haklarını korumak adına verdikleri mücadelenin bir boyutu olarak ele alınabilir. Müsavat Partisi üyesi ve Elçibey hükümetinin eski bakanlarından

(K), geçmişte Talışlara, Türklere ve Kürtlere millet denildiğini; fakat artık ulus devlet anlamında milli bir devletin inşasının gerekli olduğunu söylemektedir. Kendi sözleriyle ifade edersek:

Bizde bir millet oluşmadı. Biz tayfa tayfa bölünmüşüz. Kabile kabile, köy köy, şehir şehir... Azerbaycan'da hanlıklar vardı... Her hanlık kendini devlet sayıyordu... Bunlar bir devlet çerçevesinde birleşemedikleri için milli olarak da birleşememişler. Milliyetçilik deyince, vahit milli psikoloji yaratmak, bir millet oluşturmak lazım... Amerika'yı alın. Dünyanın her tarafından gelen cemaat bir yerde toplanmışlar. Bir kültür yaratmışlar ve o kültürün etrafında bir millet, vatandaşlık yaratmışlar. Kimse kimseye etnik kökenini sormaz...Vatanı hepimiz korumalıyız. Kürtü de, Talışı da korumalıdır, Azerbaycanlısı da, Türkü de, Türk olmayamı da... Gelecekte artık dünyada bloklar yaratılacak ve o bloklar Amerika gibi olacak. Milliyetçilik, milli devletler kurulana kadar lazımdır, yararlıdır. Sonrasında yararlı değildir (K ile mülakat).

Millet teriminin siyasi bir zemine oturtulması çabası aynı zamanda 'millet' ve 'milliyetçilik' kavramları arasındaki farka da ışık tutmaktadır. Sovyet dönemindeki 'ethos' yapılanması çerçevesinde birbirinden ayrılmış olan ve kendi kültürünün özelliklerini ön plana çıkararak yaşayan farklı grupların/toplulukların içerisinde bir grubun, Türkçülük vurgusu yaparak iktidarı ele geçirmeye çalışmasının, neden şovenist milliyetçilik olarak adlandırıldığı, bu kavramların tanımından hareketle netlik kazanmaktadır.

Alt Ulusal Kimlik Olarak Yerlilik/Bölgecilik

Azerbaycan'da, Orta Asya'da olduğu gibi aşiretçilik kalmamıştır. (C)'ye göre, 19. yüzyılın sonunda Azerbaycan'da ortadan kalkan aşiretçiliğin yerini, 1920 ve 1930'lu yıllarda 'yerlilik' almıştır. 1970'li yıllarda kurumsallaşan 'yerlilik' aşiretçiliğin devamı gibi görünse de aslında farklı bir yapılanmadır. Aşiretçilikte insanları birbirine bağlayan bağlar ekonomiktir ve ekonomik bağlarla birlikte akrabalık bağlarının soydan gelme olduğu düşünülmektedir. Yerlilik ise, aşiretçiliğin bir başka şekli olarak aynı yörede yaşayan insanların iktidar ilişkileri çerçevesinde birbirini kayırıp, korumasıdır. (C)'nin sözleriyle ifade edecek olursak: Yerlilik şimdi en büyük beladır. Azerbaycan'da 7 milyondan fazla insan var. Her bölgede 150-200 binden fazla insan bulunmaktadır. Tüm Azer-

baycan ekonomisini bu 200 bin insandan oluşturmak mümkün değildir. Başka yerlerden de faydalı olabilecek insanlar vardır. Onları dışlamak iyi değil, çok büyük beladır. Yerlilikten daha büyük bir bela, Azerbaycan'da insanların birbirini kötülemesinin çeşitli usullerinin olmasıdır. Eğer bir bölge halkı bir başka bölge halkının hakimiyete gelmesini istemiyorsa, onu etnik bakımdan kötülemeye uğraşır. Mesela, benim doğduğum yerde 1 milyondan fazla insan vardır. En yoğun bölge. Buradaki nüfusun 170-180 bini Talıştır. Geri kalanı Türktür. Ama bunların hepsi Talış-tır deyip kötülüyorlar (C ile mülakat).

Yerlilicilik teriminin yerine bazen 'bölgecilik' terimi kullanılmaktadır. (T), yerlililiğin/bölgecililiğin Sovyet etkisiyle ortaya çıkan bir olgu olduğunu söylemekte ve bunu 'Sovyet bölgecililiği' olarak adlandırmaktadır. Sovyetler Birliği'nin halkları birbirinden ayrı tutmak için geliştirdiği bu politikanın, Azerbaycan'da yaşanmakta olan sömürgecililiği gizlemek için kullanıldığı ifade edilmektedir. Yerlilicilik politikası Azerbaycan'ın en önemli sorunlarından biri olarak aktarılmakta ve iktidar temsilcilerinin kendi bölgelerinden olan kişilere ayrıcalık tanırken, diğer bölge insanlarını dışladığı iddia edilmektedir. Muhalefet yanlısı (O), Haydar Aliyev'in 1969 yılında Bakü'ye gelmesinden sonra kendi bölgesi temelinde yerlililiğin hızla yayıldığını ve Aliyev'in sadece Ermenistan'ın Azerbaycan köylerinden ve Nahçıvan'dan gelen kişilere iş verdiği iddia edilmektedir.²⁶ Ayrıca (O), her bölge hakkında bir söylem geliştirildiğini söylemektedir. Ona göre, iktidar temsilcileri, Nahçıvan bölgesinden sadece siyasetçi yetiştirdiği, Karabağ bölgesinden ise sadece sanatçı yetiştirdiği gibi fikirler yaymaktadırlar. Oysa (O), Karabağ bölgesinin 1.5 milyon nüfuslu büyük bir bölge olduğunu ve buradan siyasetçi çıkmaması için çaba sarfedildiğini ileri sürmektedir. (T) de benzer şekilde, 'işadamı' olarak bilinen kişilerin aslında işadamı olmadığını, bu kişilerin iktidarın emrinde olan insanlar olduğunu söylemektedir. Bu İşadamlarının rüşvet vererek ve tanıdıkları aracılığıyla işlerini sürdürebildiklerini ve böylece servet yaptıklarını söylemektedir. Bu ilişkilerin dışında kalan fakirlerin ise doğal olarak Sovyet dönemine nostalji duyduklarını ifade etmektedir. Bu nedenle, (T)'ye göre, Azerbaycan'da yerlilicilik sürdürdüğü sürece Sovyet dönemine duyulan nostalji devam edecektir.

Muhalefet yanlısı (I) da, Azerbaycan'daki yerlilicilik bölünmesinin sonucu olarak, Azerbaycanlıların kendilerini Azerbaycanlı gibi hissedemedikleri-

ni ileri sürmektedir. (I)'nın belirttiğine göre, Cumhurbaşkanlığı çalışanları Haydar Aliyev'in bölgesi olan Erivan'dan seçilmektedir. Burada önemli olan, siyasi bölünmenin yerlilik olarak bilinen bölünme ile iç içe olmasıdır. (I) bu nedenden dolayı, bütün siyasi partilerin 'tayfıcılık' esasına göre kurulduğunu ve siyasi bloklaşmaya tehlikeli bir boyut getiren bu bölünmenin, Azerbaycan toplumunu dağılma noktasına getirecek kadar ciddi boyutlarda olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, yerlilik, demokratikleşmenin önünde duran ve aşılması gereken en önemli engel olarak belirtilmektedir. Azerbaycan Halk Cephesi Partisi'nin önde gelen isimlerinden olan (M), bölgesel bölünmeyi etnik bölünmeden daha güçlü görmekte fakat bu durumu toplumsal istikrar açısından bir avantaj olarak değerlendirmektedir. Bölgesel bölünmenin daha derin köklerinin olmasını geçmişteki hanlık sistemine²⁷ dayandıran (M), bölgesel bölünmenin, hanlıkların, geçmişteki arazileri temelinde oluştuğunu söylemektedir. (M), günümüzde bu hanlıkların uzantısı olarak her bölgenin kendi seçkinler grubunun bulunduğunu, bu nedenle, bölge insanlarının birbirini kayırdığı ileri sürmektedir. Yine (M)'ye göre, bazı bölgelerde etnik bölünme ile bölgesel bölünme örtüşürken, diğer bölgelerde bu geçerli değildir. Genel olarak, bölgesel bölünme etnik bölünmeden daha önceliklidir.

Sonuç

Bu çalışmada, Azerbaycan'da Sovyet döneminde oluşturulmuş kimliklerin, Sovyet sonrası dönemde var oluş biçimleri, siyasal seçkinlerin söylem oluşturma süreçlerinde anlaşılmaya çalışılmıştır. Türk kimliği ve Azerbaycanlı kimliği Sovyet sonrası dönemde şekillenmiş ve birbirini dışlayan iki farklı kimlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Değişmekte olan etnisite ve milliyetçilik kavramları çerçevesinde bu kimlikler henüz şekillenme sürecindedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasını izleyen dönemde oluşan siyasal söylemler, kültürel normları ve değerleri öne çıkarmakta ve yerelliğe giderek artan bir vurgu yapmaktadır. Bu gelişme 20. yüzyılda oluşan ulus devletlerin inşasında kültürel, siyasal ve etnik yapıların yeniden tanımlanmasının giderek daha önemli bir rol oynadığına işaret etmektedir. Azerbaycan'da ulus devletinin oluşumu çerçevesinde irdelenen milliyetçilik, ulusal kimlik, etnisite ve alt ulusal kimlik kavramları, günümüzde kültürel, etnik ve bölgesel ilişkilerin oynadığı rolü doğrular niteliktedir.

Açıklamalar

- 1 1970'li yılların sonlarından itibaren Kuzey ve Güney Azerbaycan arasında, edebiyat alanında, etnik deneyimlerin karşılıklı paylaşıldığı bir süreç başlamıştır. Bu çalışmalar, iki devlet arasında bölünmüş tek bir Azerbaycan ulusunun varlığını gündeme getirmektedir. 1980'lerde Güney Azerbaycan edebiyatına ait eserlerin Bakü'de basımı ve dağıtımı artmıştır (Saroyan, 1996: 413, 414). Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, İran'daki Azerbaycanlıların çoğunun Azerbaycan devleti ile özdeşleşmeden, Azerbaycan etnik cemaati ile özdeşleşmesine neden olmuştur (Shaffer, 2000:460). Bu gelişmeler, ileride, ulusal kimliklerin oluşmasını önemli ölçüde etkileyecektir.
- 2 Araştırmanın yapıldığı 1998 yılında Halk Cephesi Partisi henüz 'gelenekçiler' ve 'ıslahatçılar' olarak ikiye bölünmüş değildi. Bu bölünme partinin eski başkanı Elçibey'in ölümünden sonra gerçekleşmiştir.
- 3 Elçibey'in Cumhurbaşkanlığı döneminde dilin Anayasadaki adı 'Azerbaycan Türkçesi'dir. Aliyev döneminde ise dilin adı 'Azerbaycan Dili' olarak değiştirilmiştir. Metinde dilin resmi adı olan Azerbaycan Dili ifadesi kullanılmaktadır. Bu konudaki tartışmalar daha sonra incelenecektir. Mülakatlarda daha enformel olarak 'Azeri Türkçesi', 'Türk dili' ya da 'Azerbaycanca' ifadeleri de kullanılmıştır. 'Azerbaycan Türkçesi' ve 'Türkiye Türkçesi' ayrımı da zaman zaman yapılmaktadır.
- 4 Hükümette görevli (V), Rusya'ya okumaya gidenlerin sayısının çok kabarık olduğunu belirtmektedir. (V), Rusya'dan başka, Türkiye, İran, Amerika, İngiltere, Fransa ve Almanya'ya da Azerbaycan'dan öğrencilerin gittiğini söylemektedir.
- 5 Yapılan mülakatlarda 'Rus' ve 'Sovyet' sözcüklerinin kullanımında belli bir çelişki olduğu gözlenmiştir. Bu sözcükler bazen eş anlamlı kullanılmıştır. Örneğin, 'Rus/Sovyet kültürü', 'Rus/Sovyet dönemi' gibi. Bazı durumlarda ise, tarihsel bir döneme işaret etmek üzere 'Sovyet devri' kullanılırken, kültür ve dil gibi konularda 'Rus kültürü, Rus İmparatorluğu, Rus Emperyalizmi' tercih edilmiştir. Özellikle, muhalefet, 'Sovyet dönemi' betimlemesinin ardından bu dönemin olumsuz etkisine geçtiğinde, 'Rus' sözcüğünü tercih etmektedir.
- 6 (K), Sovyetler Birliği döneminde Rusların, Azerbaycanlıları, Türk ve Müslüman dünyasından uzaklaştırdıklarını ve tecrit ettiklerini dile getirmektedir. Fakat bu artık geçersizdir, çünkü Türk devletleri, aslında benzer olduklarının farkına varmışlardır. (K)'ye göre, bu dünyada

- ancak milli devletlerin söz söylemeye hakkı olduğundan, Azerbaycan kendi milli devletini kurmak zorundadır. Fakat, artık milli devlet olmak da yetmemektedir. Avrupa devletleri bu nedenle bütünleşme çabası içindedirler. (K), buradan yola çıkarak, Kafkasya ve Orta Asya Türk halklarının dünyada söz sahibi olabilmeleri için ortak bir Türk dilinin yaratılmasının ya da ekonomik alanda bir bütünleşmeye gidilmesinin gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Bu görüş, ortak Türk kültürü söyleminin hem uluslararası ilişkilerde, hem de ulusal kimlik tartışmalarında stratejik bir önem taşıdığını ortaya çıkarmaktadır.
- 7 1998 yılında muhalefetin önemli liderlerinden olan Elçibey, Batı etkisinin hiçbir zaman gözardı edilemeyeceğini söylese de, Türk milletinin ve kültürünün üstünlüğünün tartışılmayacağını ve bu çerçevede modernleşmenin kesinlikle batılılaşma anlamına gelmediğini belirtmiştir.
 - 8 Azerbaycan bayrağındaki renkler bu ideolojiyi yansıtmaktadır. Mavi Türkleşmeyi, kırmızı muasırlaşmayı, yeşil ise İslamlaşmayı sembolize etmektedir. Bu renklerin sıralanışı rastgele değildir. Yeşil en alttadır ve kök anlamına gelmektedir. Ortada olan kırmızı muasırlaşmanın (modernleşmenin) kökünün İslama dayanması gerektiğini sembolize ettiği gibi, muasırlaşmanın, mavi renk ile temsil edilen Türkçülüğü ön planda tuttuğunu da göstermektedir. Bu ideoloji Ali Bey Hüseyinza-de tarafından geliştirilmiş ve 20. yüzyılın başında kurulan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin bayrağında sembolleştirilmiştir. Günümüzde de Azerbaycan'ın bayrağında aynı renkler bulunmaktadır. (U)'ya göre, yeşil renk modern, fanatik olmayan İslam yeşilidir.
 - 9 (L), (H), (F), (Y), (R), (B) ile mülakat. Bu kişilerin ilk üçü muhalefetten, diğer üçü ise İktidardandır.
 - 10 İktidardaki Yeni Azerbaycan Partisi'ni destekleyenler arasında Rusya ve İran'a karşı olan ve Batı tipi demokrasiyi savunan gençler de bulunmaktadır. Fakat, bu grup partinin alt kademelerinde olan gruptur. Bk. Ergun, 1988: 58.
 - 11 Sentez fikrini savunanlar sadece iktidardaki kişiler değildirler. Muhalefetin önemli isimlerinden (H) de Azeri Türklerinin kendi kültürleri olduğunu söyleyerek, "Burada Türkçülük de var, İslam da var, Sovyetler devrinden kalanlar da var, kapitalizm de var, Batıdan gelenler de var. Bunların hepsi karışmış ve bir millet olmuşuz" demektedir. Yine, muhalefetin önemli isimlerinden olan (L), Azerbaycan'da Türk, Arap, Rus ve Fars etkilerinin olduğunu ve bu etkilerin sentezinden bir

- Azerbaycan kùltürünün ortaya çıktığını söylemektedir. Fakat, ona göre Azerbaycan kùltürü Türk medeniyetine, ananelerine ve geleneklerine dayanan bir kùltürdür.
- 12 1904 yılında seçkinlerin arasından genç ve radikal bir grup *Himmet* olarak adlandırılan İslamcı bir sosyalist örgüt kurmuşlardır. *Himmet* Rus baskısına karşı İslamcı dayanışmayı savunmuş ve Pan-Azerbaycan fikrinin doğmasına katkıda bulunmuştur. 1920'de Moskova bu harekete karşı tavır almış ve Azerbaycan'da yaşayan tüm milletler adına tek bir komünist örgüt olmasına karar vermiştir. 'Himmet' kaldırılmış ve partinin adı 'Azerbaycanlı' olarak değiştirilmiştir. Bu terim hem toprak hem de ulusallık çağrışımı yapmaktadır (*Sivietochovs-ki, 1996: 224, 230*).
 - 13 Azerbaycan Cumhuriyeti'nin çoğunluğu 'Türk' olarak tanımlanırken 1937 yılında Sovyet devleti bu grubu 'Azerbaycanlı' olarak yeniden adlandırmıştır. Bu, Sovyet devletinin formel etnik ilişkileri düzenleyen bir kurum olduğunu gösteren iyi bir örnektir ve Azerbaycan örneği Stalinist ulusculuk inşasının mantığını göstermesi açısından önemlidir. Bu dönemde Azerbaycan'da yaşayan Talış ve Kürtler gibi diğer gruplar da 'Azerbaycalı' olarak yeniden tanımlanmışlardır (*Sa-royan, 1996: 403-404*).
 - 14 'Azeri' tanımının Azerbaycan'da yaşayan gruplardan yalnızca 'Türk' olanları içerdiği ve bu nedenle, bu tanıma halkın tepki gösterdiğini ifade edenler olmuştur. Ancak, elimizde bu konuyu irdelenecek yeterli bilgi bulunmamaktadır. Muhalefet üyeleri 'Azeri' tanımına karşı çıkmakta ve 'Azerbaycan Türkü' ifadesinin kullanılmasını istemektedirler.
 - 15 1989 yılında, kırsal nüfusun her zaman çok az bir kısmını oluşturan Ruslar, kentsel nüfusun yalnızca onda birini oluşturmaktaydılar. Yani 1989 yılına geldiğinde Azerbaycan, Rus nüfusunun neredeyse tamamını yitirmiştir. Günümüzde Güney Kafkasya ülkelerinin hiç birinde Rus nüfus toplam nüfusun %6'sını geçmemektedir (Anderson ve Silver, 1996: 493).
 - 16 Suny, Sovyetler döneminin sonunda Güney Kafkasya devletlerinin nüfuslarının etnik açıdan homojenleştini ve Gürcistan'daki Gürcü nüfusun %70, Azerbaycan'daki Azerbaycanlı nüfusun %80, Ermenistan'daki Ermeni nüfusun ise %90 oranına ulaştini belirtmektedir (*Suny, 1996: 385*).
 - 17 Müsavat Partisi içinde milli kimliğin nasıl tanımlanması gerektiği konusunda bir bölünme mevcuttur. Türklük vurgusunu yapanlarla, bu-

- nun yanlış olduğunu savunanlar arasındaki tartışma, iktidar/muhalefet düzeyindeki tartışmalara benzerlik göstermesi açısından ilginçtir.
- 18 (I), bu hoşgörüyü Sovyetler dönemine bağlayanlardan biridir. (I)'ya göre, bundan 10 yıl önce Azerbaycanlıların çoğu Azerbaycan'da bu kadar çok etnik grup olduğunu bilmemekteydi. Şimdi artık Lezgilerin, Talişların, Kürtlerin varlığından herkesin haberdar olduğunu söylemektedir. Kendi sözleriyle ifade ederse, "10 yıl önce herkes kendini Azerbaycanlı sanıyordu. Ama şimdi 5 tane Azerbaycanlı bir kahvede toplansa bilinmez ki bu Azerbaycanlı mı, Türk mü, Lezgi mi? Bunları düşünmezdik. Ama bugün önem veriliyor". (I), Azerbaycan'da güçlü bir ordu olmadığını ve bunun etnik gerilimi arttırdığını söylemektedir. Bu ortamda küçük bir etnik grubun bile, büyük sorun yaratabileceğini belirtmektedir. Tükiye'nin güçlü bir ordusu bulunduğunu ve bu nedenle, Kürtleri bastırabildiğini ifade ettikten sonra, ancak Karabağ probleminin çözülmesiyle diğer grupların Azerbaycan'ı tanımasının mümkün olacağını ileri sürmektedir. Şimdiki durumda, Azerbaycan'ın etnik gruplara kültürel özerklik tanıyarak bu problemi yumuşatabileceğim de eklemektedir. (T) ve (O) da aynı görüşü paylaşmaktadırlar ve hem Müslümanlar olarak, hem de Azerbaycanlı olarak birbirlerini kabullendiklerini belirtmektedirler. Ayrıca, farklı gruplararası evliliğin son derece yaygın olmasının da bunda etkili olduğunu söylemektedirler.
- 19 (U), iktidara geldiklerinde ilk iş olarak dilin adını yeniden 'Azerbaycan Türkçesi' olarak değiştireceklerini söylemektedir.
- 20 (B) ve (U) ile mülakat. Aynı görüşü savunan bu kişilerin ilki iktidar partisinden, diğeri ise muhalefettendir.
- 21 Tishkov, (1997: 230) Sovyet akademisyenlerinin 'millet' kavramını etno-kültürel temelde tanımladığını söylemektedir. Bu tanıma göre, 'millet' kavramı, ortak tarih, kültür, dil ve belli bir 'etnik alana' (territory) işaret etmektedir. Etnosun kapitalizm ve sosyalizme doğru evrildiği süreçte ulaşacağı en üst nokta, 'millet' oluşturmaktır. Bu tanımdan hareketle, Rusya'da milliyetçilik, etnik milliyetçilik olarak anlaşılmaktadır.
- 22 1950'li yıllarda Stalin, milletlerin, toplumun etnik yapısını oluşturduğunu ve etnisitenin, ekonomik sınıf gibi başka yapılara kıyasla daha kalıcı bir özünün olduğunu söylemiştir. Ekonomik sınıflar ve bu sınıfları temsil eden ideolojiler geçici, milletler ise kalıcı olarak görülmüştür (Slezkine, 1996). Dolayısı ile, etnik kimlikler süreklilik gösteren

- kimlikler olarak kavramsallaştırılmaya başlanmıştır (Shanin, 1989). Bu düşünceler temelinde, Sovyet Etnografi Enstitüsü, 1960'lı yıllarda, Bromley önderliğinde 'etnos' kavramını geliştirmiştir. Etnos Marxist gelişme evrelerinden bağımsızdır ve nesnel tarihsel koşulların bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Bromley ve Kozlov, 1989).
- 23 Sovyet döneminde asimilasyon politikası güdülmemiştir. Sovyet politikaları, sınıf, klan, aşiret ve kırsal/ kentsel yerel kimlikler çerçevesinde oluşmuş olan geleneksel toplumsal kimliklerin yerine, etnisite temelinde yeni kimliklerin oluşmasına neden olmuştur. Sovyet devleti bu kimlikleri 1932 yılında uygulamaya koyduğu dahili pasaport uygulaması ile daha da kurumsallaştırmıştır. Bu yeni pasaport sistemi ile Sovyet devleti kendisini etnisiteyi düzenleyen kurum konumuna getirmiştir (Saroyan, 1996; 403).
 - 24 Tishkov'a göre, 'halk' terimi günümüzde etnik Rusların olduğu kadar, diğer bütün etnik grupların hala kendilerini özdeşleştirdiği terimdir (1997: 265).
 - 25 Stalin'e göre millet tarihsel olarak ve ortak bir kültürün öğeleri olan ortak dil, ortak toprak, ortak ekonomi ve ortak bir psikoloji temelinde oluşmaktadır. Stalin'in millet anlayışı çok tartışılan bir konu olmasına karşın, millet tanımına toprak ögesini dahil etmesi pek tartışılmamaktadır. Stalin döneminde ulusal-kültürel yeniden yapılanma çerçevesinde oluşturulan etnik kimliklerde, millet ve toprak arasındaki ilişki belirleyici olmuştur (Saroyan, 1996: 402, 406).
 - 26 Güney Kafkasya ülkelerindeki yerlililik/bölgecilik ilişkileri hakkında detaylı bilgi için bk. Suny, 1996: 378-383. Suny, Aliyev hakkında yukarıda aktarılan görüşleri doğrulamaktadır (Suny, 1996; 380).
 - 27 Rus idaresinin Azerbaycan'daki en önemli uzun vadeli sonuçlarından biri geleneksel Azerbaycan toplumunu tanımlayan hanlık sisteminin zaman içerisinde ortadan kalkmasıdır. 1830 ve 1940'larda geleneksel siyasi yapı ortadan kalkmıştır. 1850'lere gelindiğinde Azerbaycan topraklarında Rus idaresi kurulmuştur (Swietochowski, 1996: 212).

Kaynaklar

- ANDERSON, Barbara A. ve BRIAN D. Silver (1996) "Population Redisin-
bution and the Ethnic Balance in Transcaucasia", Ronald Grigor Suny
(ed.), *Transcaucasia, Nationalism and Social Change: Essays in the
History of Armenia, Azerbaijan, and Georgia*, Ann Arbor, The Uni-
versity of Michigan Press.

- BROMLEY, Y. ve KOZLOV, V. (1989) "The Theory of Ethnos and Ethnic Processes in Soviet Social Sciences", *Comparative Studies in Society and History*, 31(3): 425-438.
- ELIAS, Norbert (1982) *The Civilizing Process: Vol. II: State Formation and Civilization*, Oxford, Blackwell.
- ERGUN, Ayça (1998) *Process of Democratization and Political Elites in Azerbaijan*, Master Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- HALL, Stuart (1984) "The State in Question", McLennan, G. et al. (eds.), *The Idea of the Modern State*, Philadelphia, Open University Press.
- SHAFFER, Brenda (2000) "The Formation of Azerbaijani Collective Identity in Iran" Nationalities Paper, 28 (3): 449-477.
- SAROYAN, Mark (1996) "Beyond the Nation-State: Culture and Ethnic Politics in Soviet Transcaucasia", R. G. Suny (ed.), *Transcaucasia, Nationalism, and Social Change: Essays in the History of Armenia, Azerbaijan, and Georgia*, Ann Arbor, The University of Michigan Press.
- SLEZKINE, Y. (1996) "The USSR as a Communal Apartment", -G. Eley and R. G. Suny (eds.), *Becoming National: A Reader*, Oxford, Oxford University Press.
- SHANIN, T. (1989) Ethnicity in the Soviet Union: Analytical Perspectives and Political Strategies, *Comparative Studies in Society and History*, 31 (3): 409-24.
- SUNY, Ronald Grigor (1996) "On the Road to Independence: Cultural Cohesion and Ethnic Revival in a Multinational Society", R. G. Suny (ed.), *Transcaucasia, Nationalism, and Social Change: Essays in the History of Armenia, Azerbaijan, and Georgia*, Ann Arbor, The University of Michigan Press.
- SWIETOCHOWSKI, Tadeusz (1996) "National Consciousness and Political Orientations in Azerbaijan, 1905-1920", Ronald Grigor Suny (ed.), *Transcaucasia, Nationalism and Social Change: Essays in the History of Armenia, Azerbaijan, and Georgia*, Ann Arbor, The University of Michigan Press.
- TISHKOV, Valery (1997) *Ethnicity, Nationalism and Conflict In and After the Soviet Union: The Mind Aflame*, London, Sage Publications.
- TOHIDI, Nayereh (2000) "Gender and National Identity in Post-Soviet Azerbaijan: A Regional Perspective", Feride Acar and Ayşe Güneş-Ayata (eds.), *Gender and Identity Construction: Women of Central Asia, The Caucasus and Turkey*, Brill, Leiden.

Definitions of Nationalism and National Identity in Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Ceylan TOKLUOĞLU

Middle East Technical University

Faculty of Arts and Sciences

Abstract: This article examines the major political debates in post-Soviet Azerbaijan in connection to the very assumptions of individual autonomy, equality, national culture and citizen-ship, and universalism upon which modern nation-states have historically been based. The information presented in this article is based on personal interviews conducted with the leading and influential members of the Azerbaijani political elite in 1998. The interviews were based on two broad themes. The first relates to the perceptions of the Soviet period and on what grounds the Azerbaijanis differentiate the new Republic of Azerbaijan from the former Soviet Azerbaijan. The second relates to their perceptions of both the outside world and of themselves in relation to different perceptions of nationalism, national culture, and national/ethnic or local identities. The study of the Azerbaijani example may help us to understand the dynamics of nation building on the basis of the sources of major political debates and of conflicting national and local identities.

Key Words: Azerbaijan, nationalism, national identity, ethnicity, ethnos

ОПРЕДЕЛЕНИЯ НАЦИОНАЛИЗМА И НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Доц. д-р Джейлан ТОКЛУОГЛУ

*Ближневосточный Технический Университет
Факультет естественных и гуманитарных наук*

Резюме: В пост-советском Азербайджане в значительной мере изменилось не только восприятие внешнего мира, но и восприятие своего общества. Самый явный параметр этого изменения – это то что высказывания темы общей тюркской культуры стали частью политических выражений. С целью исследования данной темы в июле 1998 года были проведены собеседования с представителями политической элиты, деятелями науки и журналистами в количестве 22 человек. Эти собеседования были проведены с целью выявления оценки таких изменяющихся понятий как национализм, национальная идентичность, нация, национальное государство, этничность и суб-национальная идентичность. Все выводы по исследованию основываются на данных, полученных по результатам собеседований с представителями политической элиты. Эти темы рассматриваются в рамках параллельности и различий между политическими высказываниями находящейся у власти партии Йени Азербайджан, ведущей оппозиционной партии Мусават и партии Азербайджанского народного фронта по отношению к прошлому и настоящему дню.

Ключевые слова: Азербайджан, национализм, националистическая идентичность, этничность, этнос.